

Výzvy etnografického výzkumu pracovní migrace v současné ruské společnosti

Jan Paul*

Abstract: *The social microworlds where the migrants live often come through the states, the borders and through the continents. Therefore it would be naive to assume, that with their transition to the new environment their original family bonds, cultural and religious traditions will automatically disappear and will be replaced with the new ones. The goal of my research is to study how the redefinition of the concept "there and here" on the both sides of the social bonds of the migrants works in accordance with the transnationalism theories. And finally what is the character of this bonds and how does the adaptation of the migrants on the new social fields work and what is the practice produced therein.*

Key words: *migration, transnationalism, Russia, St Petersburg, Central Asia, marshrutka, transnational communities, diasporas*

1. Úvodem

„Když jsme s Azamatem po hodinové cestě zpět do Petrohradu přijížděli na konečnou stanici, zapálil si svou obligátní cigaretu. Na cestě nikdy nekouří, pokud není maršrutka prázdná, ale tady, pár minut před konečnou, si zapálí vždy. Cestující to v mnohdy napjatém očekávání konce cesty snad ani nevnímají. Během své desetiminutové pauzy si dává obvykle tak dvě až tři cigarety než se vydá zpátky na cestu. Když jsme z parkoviště, kde obvykle řidiči odpočívají, dojeli na nástupní zastávku, kde jsme čekali na cestující, přišel k nám dovnitř dispečer linky. Azamat mu dal svých 250 rublů, které oba dva dispečeri, kteří obsluhují linku, denně vybírají od každého řidiče. Pozdravili jsme se a dali se do krátkého hovoru – déle to na konečných stanicích ani nejde. Ukázal nám směrem k nádražní budově, kde stála odstavená maršrutka a kolem ní stála skupinka mužů v uniformách ДПС.⁷⁷ Jeden

z nich si velice laxně něco zapisoval do bloku a další jen postávali a kouřili. „Stojíš tam už od rána,“ řekl nám dispečer. Azamat jen zakroutil hlavou a prohodil: „On mu nezaplátil?“ „Ne, nezaplátil,“ odpověděl dispečer. Azamat znovu zakroutil hlavou a prohodil ke mně „Vidíš, Jan, nezaplatiš, nejedeš a nevyděláváš. Klidně ho tu nechají stát celý den.““

Tento zápis z terénního deníku jsem pořídil 1. října 2013 asi o hodinu později v kavárně, která přiléhá k onomu nádraží na okraji Petrohradu. Myslím si, že snad nejlépe vystihuje důvod, proč je velice žádoucí zkoumat migraci a především migranty v prostředí, v němž se snaží nejen vydělat na lepší život pro své rodiny, ale především přežít. V zájmu tohoto přežití si vytvářejí svůj vlastní mikrosvět. V něm fungují naprosto odlišná pravidla a hierarchické vztahy, než jsme z běžného života zvyklí. Často balancují na hraně legality a mnohdy se pohybují i za ní. Přesto tvoří nedílnou součást naší společnosti. Dalo by se, myslím, říci, že tvoří čím dál tím důležitější součást naší společnosti. Přes všechny zdi a ploty na

⁷⁷ ДПС (DPS) – Дорожно-патрульная служба – podřad dopravní policie při Státní inspekci bezpečnosti dopravního provozu ГИБДД (GIBDD) – Государственную инспекцию безопасности дорожного движения, pro něž se v Rusku stále používá starší výraz „gaičnik“ podle označení ГАИ

(GAI) – Государственная Автомобильная Инспекция – Státní dopravní inspekce.

hranicích, vládní nařízení, omezení, regule a pravidla si totiž migranti vždy najdou způsob, jak se minimálně pokoušet o to, aby život jejich a jejich rodin byl alespoň o trochu lepší než byl dosud. A často se o to pokoušejí právě v naší společnosti.

Tento příspěvek je z velké části založen na mém vlastním terénním výzkumu, jehož pilotní část probíhala mezi 12. 9.–7. 10. 2013. Na úvod proto považuji za důležité uvést čtenáře tohoto příspěvku do kontextu, ve kterém můj výzkum probíhal.⁷⁸

S původním cílem zkoumat současné podoby kavkazofobie⁷⁹ ve velkých ruských městech jsem se v polovině září vydal do druhého největšího z nich, Petrohradu. V průběhu následujících dnů jsem se stal svědkem naprostého rozložení vlastního výzkumného záměru, aby se tento záměr, v rukou skupinky uzbeckých řidičů maršrutek zrodil znovu, avšak v naprosto odlišné podobě. Právě díky této skupině jsem se rozhodl výzkum přeorientovat směrem k adaptačním strategiím migrantů a to nejen na pracovním trhu, ale i ve vztahu k ruské společnosti. Tou bohužel v čím dál větší míře prostupují fenomény xenofobie, islamofobie a etnonacionalismu (srov. Gellner 2003: 101–102; Eriksen 2012: 54–55). O samotných cílech mého výzkumu pak pojednává další podkapitola.

⁷⁸ V příspěvku budu z velké části vycházet z informací, které mi byly poskytnuty mými respondenty anebo byly získány v průběhu samotného terénního výzkumu. Některá jména tak proto budou nahrazena krycími jmény. Zároveň, nebude-li konkrétně zmíněno jinak, veškeré citace budou pocházet z mého terénního deníku, který jsem si v průběhu terénního pobytu vedl.

⁷⁹ Kavkazofobie může být volně vysvětlena jakožto jedna z podmnožin xenofobie, v tomto kontextu vztahena na obyvatele oblastí severního i jižního Kavkazu či na obyvatele, kteří jsou jim svým somatotypem alespoň podobní. Více ke kavkazofobii například viz Souleimanov (2011: 383–395).

2. Stanovení cílů dizertace

Cílem mého výzkumu je tedy, v souladu s teoriemi transnacionalismu, studovat, jakým způsobem dochází z emického hlediska na obou koncích sociálních vazeb migrantů k redefinování pojmů „tady a tam“. Jaký je vůbec charakter těchto vazeb a zároveň jakým způsobem dochází k adaptaci migrantů na nová sociální pole a praxi v nich vytvářenou.

V případě mých respondentů se jedná o vazbu, kterou mají se svými rodinami v Uzbekistánu a zároveň o vztahy, které utvářejí mezi sebou v místě pobytu a na pracovišti, tedy v Petrohradu. Na základě mnou prováděného výzkumu si dovoluji tvrdit, že právě tam se výrazným způsobem utvářejí hierarchické vztahy, které se pak často promítají i do jejich společného soužití v Petrohradu. Ve vztahu k jejich domovu (tj. Uzbekistánu) je pak vytvářeno sice prostorově rozptýlené sociální pole, ale v rámci něj dochází nejen k toku remitencí, které významným způsobem zvyšují životní úroveň jejich příjemců, ale zároveň se v rámci tohoto pole posilují, ale i utvářejí nové sociální, rodinné a kulturní vazby (srov. Hannerz 1998: 240).

3. Teoretický a metodologický rámec a shrnutí dosavadního výzkumu

Sociální mikrosvěty, ve kterých migranti žijí, často procházejí napříč státy, hranicemi a kontinenty. Bylo by proto bláhové domnívat se, že přechodem do nového prostředí jejich původní rodinné vazby, kulturní i náboženské tradice atd. automaticky zmizí a nahradí je nové. Naopak. „*Mezi myšlenkou ohraničené teritoriality v nacionalistickém diskurzu a transgresivním faktem migrace existují přímé rozpory*“ (Van der Veer, cit. dle Eriksen 2012: 247). V rámci globalizace jsou navíc tyto hranice narušovány a rozměňovány, což umožňuje nebývalý rozsah možností globální komunikace. Jak

píše David Henig: „*Klíčovou roli představuje rovina imaginace: schopnost představovat si své přináležení k partikulárním deterritorializovaným sociálním mikrosvětům. Tato problematika začala být souhrnně studována pod pojmem transnacionalismus*“ (2007: nestránkováno, zvýraznění původní).

Steven Vertovec (1999: 449–456) ve svém dnes již legendárním článku „*Conceiving and researching transnationalism,*“ který vyšel v časopisu *Ethnic and Racial Studies*, píše, že konceptuálně lze na transnacionalismus nahlížet z několika možných úhlů:

1. Transnacionalismus jako *sociální morfologie* (Social morphology) – tedy jako různé druhy sociálních skupin, které určitým způsobem překračují jednotlivé hranice, tj. např. diaspory, transnacionální sítě legálního i nelegálního charakteru.

2. Transnacionalismus jako *typ vědomí* (Type of conciousness) – transnacionální vztahy mezi výše zmíněnými skupinami nemusí být v dnešní době navázány na osobní styk „*ve věku kyberprostoru, může být diaspora, do určité míry, udržována nebo znovuvytvářena skrze mysl, kulturní artefakty a skrze sdílenou imaginaci*“ (Cohen, cit. dle Vertovec 1999: 450).

3. Transnacionalismus jako *mód kulturní reprodukce* (Mode of cultural reproduction) – s nárůstem satelitního vysílání a tím i dostupnosti oblasti původu se mění jednak vztah transmigrantů k této oblasti původu – zejména proto, že představují výzvu často kolektivně udržované nostalgii a jednak se tím mění i způsob produkce kulturních i sociálních praktik a institucí v rámci dané diaspory či etnika.

4. Transnacionalismus jako *přístup ke kapitálu* (Avenue of capital) – na jedné straně můžeme v dnešním světě identifikovat tzv. velké či globální hráče, jejichž zájmy nejsou lokální, přičemž kontrolují velkou část světové ekonomiky

– přesto i na jejich kanály, jimiž putují informace, kapitál, investice, pracovní síly atd. jsou často navázáni další, tzv. malí hráči – skupiny migrantů, kteří vytvářejí nezanedbatelný tok financí pomocí remitencí, které mohou mít v cílové zemi ohromný sociální, ekonomický i politický dopad. A zároveň i v rámci těchto výrazně menších kanálů dochází k vytváření různých vazeb – ekonomických, příbuzenských i politických.

5. Transnacionalismus jako *možnost politické angažovanosti* (Site of political engagement) – transnacionální politická angažovanost může mít mnohé podoby – od podpory osvobozenického boje v zemi původu jako např. v případě kosovských Albánců v Německu a Švýcarsku až po mezinárodní vládní (IGO) i nevládní (INGO) organizace, které se zabývají podporou a ochranou lidských práv, ochranou životního prostředí, apod.

6. Transnacionalismus jako *(re)konstrukce místa a lokality* (Re)construction of place or locality) – jsou formovány nové vztahy k různým sociálním polím, ve kterých se transmigranti pohybují a zároveň se mění výrazným způsobem vztah k „tady a tam“ tj. k zemi původu, domovu a k místům, ve kterých transmigranti žijí v současnosti (srov. Basch, Schiller a Blanc 1994).

V rámci mého výzkumu transnacionálních vazeb uzbeckých migrantů v Petrohradu se opírám o širokou základnu metod etnografického výzkumu (zúčastněné i nezúčastněné pozorování, genealogie, nestrukturované a polostrukturované rozhovory apod.) podpořenou zamýšlenou sérií střednědobých a krátkodobých pobyťů ve zkoumaném terénu, tedy jak v samotném Petrohradu, tak i na druhém konci této transnacionální vazby, v Uzbekistánu (srov. Jakoubek 2004: 17). Ačkoliv jsem do terénu vstupoval s poměrně jasnou představou, co bych tam rád zkoumal, nevytvářel jsem dopředu žádnou propracovanější

metodologii (srov. Whyte 1993: 283–288). Pohyboval jsem se v tomto prostředí v duchu tak trochu poupravené rady T. S. Eliota – být tam venku a být, pokud možno, inteligentní (srov. Mills 2008: 211–246).⁸⁰ Musím konstatovat, že tato metodologická i tematická otevřenost mi pak výrazně pomohly nejen v transformaci mého výzkumného záměru, ale i v průběhu událostí, na které jsem musel v průběhu výzkumného pobytu reagovat a které mi pak následně usnadnily vstup do zkoumaného terénu.

4. Obtíže a problematická místa výzkumu – Petrohrad jako město strachu

Petrohrad jako neustále rozvíjející se město přitahuje širokou paletu lidí, kteří se na tomto rozvoji chtějí podílet a celkem pochopitelně z něj také profitovat.

„Můj starší bratr mne sem lákal dlouho. Stále mi říkal: ‚Přijed‘. Je tu sice těžká práce, ale dobrá práce. Dobře zaplacená. ‘ A tak jsem nakonec jel.“

Azamatův příběh se příliš neliší od příběhů stovek a tisíců dalších migrantů prakticky z celého postsovětského bloku, kteří se v Rusku snaží získat lépe placenou práci, než jakou mají v zemi svého původu. Přesto se musejí, při své snaze tuto práci získat, potýkat s celou řadou problémů jak lokálního tak i strukturálního charakteru. Tyto obtíže následně v rámci „komunity“ přistěhovalců generují pocit strachu a podezíravosti vůči čemukoliv, co přichází z vnějšku. To pochopitelně dostává výzkumníka do ne úplně jednoduché pozice ještě před započítím samotného výzkumu. Naštěstí se mi podařilo tuto úvodní atmosféru nedůvěry určitým způsobem prolomit. Myslím si, že k tomu částečně dopomohl i můj status cizince, byť i o tom jsem je musel delší dobu přesvědčovat. Upřímně řečeno, budování

důvěry mezi výzkumníkem a jeho respondenty je téměř vždy běh na dlouhou trať a v podmínkách, o kterých budu pojednávat na dalších řádcích tohoto příspěvku, je to o to pochopitelnější. Ale už v tomto úvodním stádiu výzkumu jsem mohl začít analyzovat důvody této ostražitosti.

Ruské úřady⁸¹ několik týdnů před mým příjezdem do Petrohradu začaly s akcí, jejímž cílem je deportovat z Ruska nelegální migranty. Velice příznačným jevem v rámci těchto „rejdů“ je výrazná selektivita, se kterou se většinou příslušníci ruských silových struktur zaměřují na jednotlivé migranty.

„Při ranní cestě metrem do centra jsem byl svědkem události, o které mi už předtím říkala Annabel. Před stanicí metra postávali dva „OMONovci“ a třetí se služebním ovčákem. V davu, který se vyhrnul z autobusové zastávky a směřoval na metro, si vyhlédli dvojici dělníků v montérkách a začali jim kontrolovat doklady. Když jsem kolem nich záměrně procházel, na otázku: „Odkud?“ jsem slyšel jen: „Dušanbe.“ Po chvíli jednoho propustili a s druhým šli do budovy, kde se nacházela stanice metra – tam byla prosklená kostka, do které ho zavedli a společně s dalším chlapíkem, který na sobě uniformu neměl, ho všem na očích začali prohledávat. Asi po půl hodině, během které se ho střídavě vyptávali (bohužel skleněná kostka byla zvukotěsná) a střídavě se mu prohrabávali věcmi, ho pak propustili.“

Přízračné pro tuto poměrně běžnou scénu⁸² je právě ona selektivita, s jakou jsou lidé ke kontrolám vybírání. Nejčastěji

⁸⁰ Původní citát T. S. Eliota zní: „*Neexistuje žádná metoda, kromě jediného: být inteligentní*“ (T. S. Eliot, cit. dle Jakoubek 204: 20).

⁸¹ Nejčastěji lidé s označením FMS (Federální migrační služby), OMON jakožto zvláštní odřad MVD (Ministerstva vnitra) a klasické policie.

⁸² Autor těchto řádků byl svědkem podobných scén hned několikrát, přičemž některé se odehrávaly na vlakovém nádraží, dvakrát dokonce v supermarketu a těsně před odletem i na letišti Pulkovo.

se jedná o občany zemí střední Asie, jižního Kavkazu nebo i ruské občany ze severního Kavkazu, kteří jsou na první pohled rozeznatelní podle jejich specifického somatotypu. To potvrzují i zprávy některých ruských nevládních organizací.⁸³ Tyto akce mají dvojitý charakter. Primárním cílem je samozřejmě namátkově hledat nelegální migranty uprostřed davu, z něhož jsou však velice selektivně vybíráni lidé, často pouze na základě barvy kůže. Sekundárně však tyto kontroly vytvářejí atmosféru strachu mezi samotnými migranty. Jak vidno, kontroly neprobíhají jen namátkově na ulici nebo v klíčových dopravních uzlech, ale dochází k nim i na pracovištích migrantů – v supermarketech, na stavbách, na tržištích atd. Migranti tak žijí v neustálém strachu z těchto kontrol, přičemž výše zmíněné zprávy poukazují na mnohé případy, kdy měli migranti všechny doklady v pořádku, a přesto se ocitli v detenčním centru „Красное село“ nedaleko od Petrohradu, což je pro většinu z nich poslední zastávka před deportací.

Již v průběhu vlastního výzkumu se ukázal další faktor, kvůli kterému jsou migranti čím dál tím více uzavřenější před vnějšími vlivy. Jak mi bylo v obavách svěřeno, v rámci různých skupin migrantů se v průběhu posledních let pravidelně objevovali agenti nebo provokatéři, kteří měli za úkol zjistit kompromitující informace, které pak v zemi původu vedly k represím na rodinách migrantů či přímo k uvěznění migranta krátce po jeho návratu do země původu.

Mezi mnoha dalšími faktory považuji za nutné zmínit ještě jeden, ovlivňující přístup výzkumníka do terénu. Částečně jsem to již naznačil na předchozích řádcích v souvislosti s kontrolami migrantů.

Náročnost celého procesu získávání všech legálních povolení a registrací je poměrně značná. Není v možnostech tohoto textu zachytit všechny náležitosti, které jsou zapotřebí k legálnímu pracovnímu pobytu. Nejčastější prohřešky nám však mohou nastínit určité problémy, před kterými migranti, případně jejich zaměstnavatelé, stojí.

„Zaměstnavatel, který chce v Rusku zaměstnávat migranty ze zahraničí, musí mít zvláštní povolení od ruských úřadů. To část z nich obchází tím, že si na práci najímají externí společnosti, které toto povolení mají a žijí se výhradně tím, že rozdělují pracovníky mezi vybrané provozy, fungují tedy jako jakési pracovní agentury. Tyto společnosti však často migranty o jejich výdělky ochuzují“ (Annabel). Migranti, kteří se většinou ani nemohou legální cestou bránit, jsou tak odkázáni na externí pomoc, která však může mít velice (h)různé podoby.

Další obtíže jsou spojeny s otázkou bydlení. Majitelé bytů někdy nechtějí, aby se vědělo, že v jejich bytech jsou další nájemníci, za které by pak následně museli odvádět daně. Často proto uzavírají s migranty pouze ústní nájemní dohodu, která je však podmíněna tím, že jejich pobyt nebude nikde oficiálně registrovat. To staví migranty do prakticky nelegálního stavu, protože podle ruských zákonů se musejí všichni, kteří v Rusku chtějí zůstat déle než týden, registrovat na příslušných úřadech, kde se uvádí i místo pobytu a přesná adresa. Navíc, aby sami ušetřili, snaží se žít v bytech v co největších počtech, což však zároveň odporuje dalším vyhláškám, podle kterých na určitém počtu metrů čtverečních výměry bytu může bydlet pouze určitý počet osob. Často se tak stává, že v bytech o velikosti 70m² žije i 15 migrantů. To je další riziko, které migranti v Rusku tváří v tvář ruské byrokracii vědomě podstupují.

83

Například

tato:

<http://adcmemorial.org/www/7643.html?lang=ru>
(26. 10. 2013).

To vše dostává migranty v Rusku pod značný tlak. Na jedné straně jsou zaměstnavatelé, kteří se nebojí migranty okrádat. Z druhé strany na ně tlačí ruské úřady, které přijaly politiku výrazné redukce nelegální migrace a probíhající nájezdy na migranty k tomu výrazně napomáhají. A v neposlední řadě je to hrozba ze strany nacionalistů a pravicových extrémistů, kteří migranty nejen často napadají, ale dochází i k útokům, jež mají za následek úmrtí migrantů.

V tomto prostředí je pak sebelépe míněná snaha o výzkum nezbytně limitována. Jsem si například vědom nedůvěry vůči jakýmkoliv nahrávacím zařízením, jako je např. diktafon. Jeho pouhé uvedení do prostředí, v němž se pohybují moji respondenti, by bezpochyby vyvolalo velice negativní reakci, která by mohla bez větších problémů přerůst až v brachiální

použití násilí. V průběhu pobytu mezi mými respondenty jsem si zároveň uvědomoval, že poměrně často si mé odpovědi na jejich otázky následně ověřují a dále je rozpracovávají. Většinou se jednalo o otázky, které se týkaly mého bydlení, příjezdů a odjezdů do Ruska, několikrát dokonce i českých reálií. Zároveň jsem procházel některými zkouškami, které měly otestovat, zdali jsem opravdu ten, za koho se vydávám, tj. student hledající téma pro svou dizertaci anebo zdali nejsem například novinář.

Jak vidno, metodologických obtíží, často spojených s nedůvěrou migrantů v kohokoliv, kdo přichází z vnějšku jejich skupin, je poměrně velké množství. Část z nich se dá řešit operativně, na místě. Ta větší část, spojená právě s důvěrou mezi zkoumanou skupinou migrantů a mnou coby výzkumníkem, si však bezpochyby vyžádá dlouhodobější a soustavnější práci.

Zdroje

- ABASHIN, S. N.: 2005. Постсоветски национализм, теория этноса и конструктивистская критика. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 83–86.
- BASCH, Linda, SCHILLER, G. Nina a BLANC, S. Cristina: 1994. *Nations Unbound. Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. London and New York: Routledge.
- BECK, Ulrich: 1998. The cosmopolitan manifesto. *New Statesman*, 30. 3. 1998, s. 28–30.
- BERĎAJEV, Nikolaj A.: 2003. *Ruská idea. Základní otázky ruského myšlení 19. a počátku 20. století*. Praha: Oikoymenh.
- ERIKSEN, H. Thomas: 2003. Creolization and creativity. *Global Networks* 3/2003, s. 223–237.
- ERIKSEN, H. Thomas: 2012. *Etnicita a nacionalismus*. Praha: SLON.
- FIERMAN, U: 2005. О "национализм" узбеков. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 72–77.
- FINKE, P.: 2005. Об "археологии узбекской идентичности" А. Ильхамова. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 61–63.
- FUGLERUD, Oivind: 1999. *Life on the Outside: The Tamil Diaspora and Long-distance Nationalism*. London: Pluto Press.
- GELLNER, Ernest: 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- GUBAEVA, S. S.: 2005. Этническая консолидация-процесс естественно-исторический. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 48–51.
- GUIBERNAU, Montserrat a REX, John (eds.): 2010. *The Ethnicity Reader. Nationalism, Multiculturalism & Migration*. Cambridge: Polity Press.
- HANNERZ, Ulf: 1980. *Exploring the City. Inquiries Toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- HANNERZ, Ulf: 1996. *Transnational Connections: Culture, People, Places*. London: Routledge.
- HANNERZ, Ulf: 1998. Transnational Research. In: Bernard, H. R. (ed.): *Handbook of Methods in Cultural Anthropology*. Walnut Creek: Altamira Press, s. 235–256.
- HENIG, David: 2007. Transnacionalismus. *AntropoWebzin* 2–3/2007, s. 94–103.
- CHALID, A.: 2005. Современный характер идентичности: об "археологии узбекской идентичности" А. Ильхамова. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 78–82.
- CHOW, Rey: 1993. *Writing Diaspora: Tactics of Intervention in Contemporary Cultural Studies*. Bloomington: Indiana University Press.
- ILCHAMOV, A.: 2005a. Археология узбекской идентичности. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 25–45.
- ILCHAMOV, A.: 2005b. Национальное и этническое как конструкты и/или явления гражданского общества: ответ оппонентам. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 92–101.

- JAKOUBEK, Marek: 2004. *Romové – konec jednoho mýtu. Tractatus culturo(mo)logicus*. Praha: Socioklub.
- KAMOLIDDIN, Š.: 2005. О понятии этногенеза в "этническом атласе Узбекистана". *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 52–55.
- LOZOVIUK, Petr (ed.): 2012. *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století*. Praha: CDK.
- MILLS, W. Charles: 2008. *Sociologická imaginace*. Praha: SLON.
- NEUMANN, B. Iver: 1996. *Russia and the Idea of Europe. A Study in identity and international relations*. London and New York: Routledge.
- NEUMANN, B. Iver: 1998. *Uses of the Other. „The East“ in European Identity Formation*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- PENČEV, Vladimír: 2012. *Po serpentínách sebezpoznání a poznání toho druhého. Češi a Slováci v Bulharsku, Bulhaři v České republice*. Praha: FHS UK.
- PETRIK, B.: 2005. Узбекистан не является обществом, основанным на принципе этничности. Но может таковым стать. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 87–91.
- SAVIN, I. S.: 2005. Размышления о статье А. Ильханова. *Этнографическое обозрение* 1/2005, s. 68–72.
- SCHMITT, Carl: 2007. *Pojem politična*. Praha: Oikoymenh.
- SOROKINA, Natalia V.: 2008. Десять минут страха – и вы дома!: Повседневность водителей городских маршруток. *Этнографическое обозрение* 5/2008, s. 61–75.
- SOULEIMANOV, Emil: 2011. *Konflikt v Čečensku: minulost, současnost, perspektivy*. Praha: SLON.
- SPRADLEY, P. James: 1999. *You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads*. Long Grove: Waveland Press.
- ŠOZIMOV, P.: 2005. Переосмысление символического пространства узбекской идентичности. *Этнографическое обозрение* 5/2005, s. 64–67.
- TISHKOV, Valery: 1997. *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: The Mind Aflame*. London: Sage publications.
- TISHKOV, Valery: 1997. *Очерки теории и политики этничности в России*. Москва: Русский мир.
- TISHKOV, Valery: 2000. *Политическая антропология. Российские исследования в гуманитарных науках*. New York: The Edwin Mellen Press Lewiston-Queenston-Lampeter.
- TISHKOV, Valery: 2001. *Этнология и политика. Научная публицистика*. Москва: Наука.
- TISHKOV, Valery: 2003. *Реквием по этносу. Исследования по социально-культурной антропологии*. Москва: Наука.
- TISHKOV, Valery: 2005. О культурном многообразии. *Этнографическое обозрение* 5/2005, s. 3–22.
- TODOROV, Tzvetan: 2011. *Strach z barbarů. Kulturní rozmanitost, identita a střet civilizací*. Praha a Litomyšl: Paseka.

VEER, v. d. Peter: 2002. Transnational Religion: Hindu and Muslim Movements. *Global Networks*, č. 2, s. 95-109.

VERTOVEC, Steven: 1999. Conceiving and Researching Transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, roč. 22., s. 447–462.

WHYTE, F. William: 1993. *Street Corner Society*. Chicago: Chicago University Press.

ШАГЛАНОВА, Ольга А.: 2010. Диалог "Своих" и "Чужих" в этнографическом поле. *Этнографическое обозрение* 3/2010, s. 21–31.

* **Mgr. Jan Paul**, jpaul@ksa.zcu.cz, Katedra antropologie, FF ZČU v Plzni, 2. ročník, prezenční forma, školitel: Doc. PhDr. Marek Jakoubek, Ph.D.